

ВИДАННЕ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

С. ТОМАШІВСЬКИЙ

ЦЕРКОВНИЙ БІК
УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ-
З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

diasporiana.org.ua

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

З дозволу автора подаємо сю працю
в українськiм перекладi з „Osteuropäische
Zukunft“.

I.

„Одність російської держави і церкви“.

Українське питання творить важну складову частъ загального східно-європейського, коротко-російського питання. Останнє дуже важне для будучого розвитку сусідних західних держав і народів, а саме наслідком незвичайно швидкого зросту населення Росії, далекосяглих можливостей її господарського розвитку й безупинно-завойовницького духа сеї держави. Дехто з політиків сподівається, що царську імперію приневолить ся, по частинній побіді над нею в теперішній війні, зупинити її природжені й до фаталізму розвипнені експанзійні змагання на заході та звернути їх в иншій напрямі. Одначе мплить ся той, хто так думає, й ся помилка не находить ніякого ствердження в політично-історичнім досвіді. Так само, як Франція, не зважаючи на те, що Німеччина улєкшила її колоніяльні набутки в Аѳрці, не забула після 1871 р. на свої традиційні посягання по надренські землі, не задовольть ся й Росія в дальшій будучности задержаннем тільки тих областей на заході, які їй ще зостануть ся. Не вдержує критики також сподіванне, що по війні оживе наново давнє російсько-англійське супірництво. Що більше, треба сподівати ся, що поширена й поглиблена спільність інтересів між Росією й англо-саксонським світом (а досвід наших днів чейже оправдує гадку, що відновлена єдність сього світа вдержить ся також набудуче) візьме верх і що Росія продасть і пізнійше свій невичерпаний людський матеріал за добре англійсько-американське золото. Проти сеї небезпеки є тільки один успішний спосіб — політичний розклад російської держави на її природні складові часті.

Всупереч традиційним, головню з шкільної географії запозиченим поглядам, що Росія творить географічну, народню, господарську й культурну одність, треба тепер зрозуміти, що природні складові частини сьогодні так само існують, як були вони перед століттями, та що й зараз можна поклкати їх до самостійного життя. Сьогодні вже певне те, що Росія тільки під одним оглядом одноцільна, а саме щодо істоти й уладжень своєї держави. Поза сею одноцільністю нема ніякої пишії, ні щодо раси, мови, господарства, ні навіть щодо географії. Що торкаєть ся останньої, то при давнійшій военній техвіці не можна було заперечити наглядної ріжниць межі східною й західною Европою, та сьогодні, здаєть ся, дає низовина з своїми комунікаційними улешненнями, своїми ріками та глинкуватою землею більші оборонні можливости — а в сім же головна річ! — ніж впочина. Тепер добутий досвід учить також, що з усіх узлів, які мають рішучий вплив на розділ симпатії й антипатії поміж народами, тільки два відіграють особлвву ролю, вузол державної приналежности та звязаного з тим державного патріотизму й вузол мови та національної культури. Всі інші спільности, не виключаючи господарської, розважують ся в таких разях далеко менше або й зовсім ні.

З такого взявши погляду російське, буцімто дуже складне питання, бачимо, що воно зустрічає ані троха не більші трудности в своїй розвязці, ніж питання могутности російської держави. Коротко кажучи: характер російського питання наскрізь політичний і східна Европа, розложена на свої політичні складові частини, перестас загрозувати своїм західним сусідам. Але рішучий вплив у сім напрямі можна досягнути тільки відірванням від Московщини просторих, густо заселених й Богом благословених українських національних земель. Тільки таким робом можна знищити Росію під мілітарним, господарським і політичним оглядом на всю будучину.

Одначе стрічаєть ся скептиків, котрі то піддають сумніву сю загально відому правду, то її просто заперечують.

Правда, проти засадничого скептицизму в людськiм думанню тяжко бороти ся, але з ним не має нічого спільного політика. Так само й ті круги, які бажали-б задержати при життю Росію незменшеною, що більше, навіть зміцненою, або хотіли-б спинити відродження того чи иншого поневоленого народу, та сї бажання прикривають буцім-то науковими сумнівами, можуть і надалі лишити ся скептиками. Одначе є також в дійсности неупереджені, які чомусь не можуть збути ся закорінених і все ще з рiжних боків піддержуваних пересудів. З такими розмова не буде зайва.

Між аргументами, які висувають проти можливости й послідовно проти корисности визволення України (неначе се мав би бути якийсь ідеалістичний хрестоносний похід!), займає перше місце аргумент про одність російської церкви, якої то єдности буцім-то не переможеш, та звязану з тим одність громадянсько-політичного й духово-культурного життя; вони буцім-то так тісно звязали Україну з Московщиною, що їх жадні пові кордони не розірвуть. Тимчасом ся думка се ніщо більше, як одна з багатьох конвенціональних „правд“, які опановують віддавна наш спосіб думання, але тепер під тягаром фактів розсипають ся у порох.

Передовсім не треба спускати з уваги, що церковне життя — се тільки один бік українського питання. Українська нація посеред инших славянських народів се внаслід складного історичного розвитку. При тім заважували рiжнородні обставини та впливи, які то пособляли сьому розвитку, то спинювали його. Релігія творила тільки частину їх і то не найважнійшу.

Ті, що переконані про надзвичайну силу російської церкви, не знають загалом, здаєть ся, дійсного характеру греко-православної церкви. Вони припускають у ній ту саму одноцільність, яку бачимо в римо-католицькій церкві. Тимчасом східна церква не могла ніколи піднести ся на таке, хочби приблизно анальоґічне становище. Вже від самого початку недоставало їй умов удержати свою незалежність супроти державної сили; та з хвплею, як східно-

римська держава щораз більше хилила ся до упадку і поза нею почали творити ся на сході щораз численніші християнські держави, скінчила ся також і дотеперішня однапільність грецької церкви. Від сього часу був тільки ряд національних державних церков, а верховна влада царгородського патріарха ставала щораз більше обмеженою, а властиво більше теоретичною. Сей процес удержавлення чи націоналізації східної церкви в дечім подібний до загальної долі західного протестантизму. В нинішніх обставинах не має ні православна ні протестантська церква жадної надії здобути таке становище, котре хочби в найбільшій віддаленню було-б подібне до становища римо-католицької церкви. Тому не може бути ніякої мови про одну греко-католицьку церкву, тільки про різні національні, чи там державні церкви.

Нинішня російська церква — се така сама державна церква, як румунська, болгарська, сербська, грецька й т. д. (Досить незалежна східна церква в Європі — то тільки сербська церква в Угорщині, чи там у Славонії). Як сучасна російська держава є відносно новотвором (від Петра Великого), так і нинішня російська церква не старша щодо своєї організації й свого духа. Найвищу церковну владу в Росії „Найсвятійший Синод“ оснований щойно 1721 р. та зроблено з нього з його напів-світським характером звичайний державний орган. Отже одніть російської церкви так само така сильна й непереможна, як міцна й непохитна теперішня російська держава. З розторощенням останньої розпадеться в пух і порошок також російська синодальна церква, а церковне життя на землях, які тепер під пануванням Москалів, приладить ся до нових політичних обставин. Се станеть ся тим більше тоді, коли новий лад матиме на оці історичні й етнографічні відносини з часу перед утворенням новочасної російської держави. Російська церква муєть розпасти ся так само, як російська держава, на свої первісні й природні складові частини.

Між тими природними складовими частями має українська церква окреме значіння.

II.

Українська і московська православна церква в історії.

Початок її історичний осередок церковно-релігійного життя Східної Європи був на Україні, у Києві. Становище старої української церкви між иншими церквами на Сході було довгий час особливе. Передовсім треба пригадати, що стара українська церква з своїми митрополитами в Києві визволила ся у перше зід безпосереднього впливу Царгороду саме тоді, коли патріарх Керуларій зірвав з Римом; наслідком того Київ зоставав ся ще пів століття довше в ненарушенім звязку з Римом. Саме в часи розриву перший раз київського митрополита вибрало священство, а не іменував патріарх. І пізнійше, коли українська церква пішла за прикладом Царгороду, була її залежність від останньої більше або менше слаба.

Українська церква вміла також удержати, чи радше здобути, свою волю супроти держави. Вона не дала знизити себе до ролі державної церкви, а саме тому, що Київ уже в XII століттю перестав бути столицею й осередком політичного життя у східній Європі.

З переходом від експанзивного до інтензивного політичного життя розпала ся, як відомо, територія колишньої української держави Володимира Великого на окремі собі обопільно неприхильні державні організми, приладнані до географічних і етнографічних відносин, — на державу українську і московську,* які старали ся поширити свої впливи також на високо поважаний осередок церковного життя, на Київ, і через те попали в завязате супіринство. Українці зразу взяли верх; московські князі не встигли відтягнути Києва зід політичного впливу українських су-

* Доцільно вживаю сих термінів, виворених у пізніших часах; істоти річя через те не варується ся (Пор. мою розвідку „Die weltpolitische Bedeutung Galiziens“ (Світове політичне значінне Галичини) в видавництві „Weltkultur und Weltpolitik, Oesterreichische Folge I).

перняків. А що „матір городів руських“ зі свого боку бажала удержати неослабленою верховну владу в церковних справах навіть на півночі, показали ся в Московщині вже в XII віці сепаратистичні змагання до того, щоб московську церкву відорвати від Києва й получить безпосередньо з Царгородом. Розділ між північю й полуднем довершився-б був без сумніву таким робом і на церковнім полі, якби політичні відносини, котрі викликали сю прояву, не змінили ся-б були основно. Монгольський напад на Європу та слідом за тим заснування могутньої татарської держави (у XIII в.) потягли за собою безпосереднє татарське панування в Києві й посереднє у Москві. Наслідком того не вдержав ся київський митрополитський престіл. Митрополити стояли перед рішенням шукати підпори або в галицько-володимирськїм князівстві або в Московщині. Не без впливу Татарів впало рішення в користь останньої; київський митрополит переселив ся при кінці XIII століття у Московщину. Але він не хотів залишити своїх претенсій до українських земель і на далі задержав також давнійший титул митрополита „всеї Русі“. Тому в відповідь на се заснувано окрему українську митрополію в Галичі, яка обіймала також Київ. і тим робом поставлено заперу впливам нових московських митрополитів.

Правда, утворення литовської держави дало московській церкві нагоду поширити свій вплив також поза державні границі, на Литву, та сій небезпеці зараджено тим способом, що по злучі Литви з Польщею, котрій саме припала Галичина при кінці XIV століття, дотеперішню галицьку митрополію заступила відновлена київська митрополія (з початку XV віку), яка успішно заперечувала московському митрополитови прав до країв польсько-литовської держави. Коли московська церква по упадку Царгороду позбула ся всякої залежності від Візантії (1458) і стала ся чисто-державною церквою, було у східній Європі, поза обсягом турецької держави, дві православні церкви: 1) українська національна церква, що обіймала всі землі литовської й польської дер-

жави та піддержувала звязь з Царгородом; і 2) самостійна московська державна церква. Таким робом і тепер політичні обставини рішали про церковні відносини. Сей поділ у східно-європейським церковнім життю вдержав ся аж до другої половини XVII століття. Коли протягом сього часу поодинокі граничні області зміняли свою державну приналежність, мусіла відповідно до того пересувати ся також границя обидвох церковних провінцій.

Одначе ріжниця між обома митрополіями відповідала не самому тільки політичному укладови східної Європи. Дух обох церков був наскрізь ріжнородний. Коли московська церква була зовсім залежна від держави, вспіла українська церква досягнути й удержати в чужій — католицькій — державі Литви й Польщі значний ступінь зверхньої та внутрішньої волі. Всупереч духови північної суперниці була українська православна церква завжди доступна впливам західно-європейської культури* й тому Москва гляділа на неї як на неправовірну.

Отсе суірінцтво обох церков довело також до того, що московський митрополит почав називати себе патріархом (1585—91); сям то хотіла московська церква здобути раз на все перевагу над Київом.

У 1654 р. захитав ся в своїх основах політичний уклад східної Європи; більша частина України відорвала ся від Польщі та звязала ся з Московщиною (Переяславська умова). В звязку з сею подією наступив також зворот у церковних відносинах.

Київський митрополит разом з усім українським духовенством був остаточно приневолений занехати свою оцо-

* Не видержує критики думка, що українську церкву (і як цілий нарід) оживила західна культура щойно через політичне прилучення до Польщі. Українська культура загалом і церковна зокрема стояли за часів галицько-володимирської держави в далеко ближшій спорідненню з католицьким Заходом, ніж у часі двох дальших століть. Історія української літератури та штуки дає на се гарні докази (напр. церковні будівлі в Галичі й Холмі).

зпцію* проти Переяславської угоди й обмежити ся до береження дотеперішнього становища української церкви. Найважніші основи його були: 1) безпосередній контакт української церкви з царгородським патріархом (отже незалежність від московського патріархату), 2) незайманість її внутрішнього устрою (головно виборности єпископів і митрополитів), 3) суверенні права на її дотеперішній області. Одначе обидві угоди, політична й церковна, недовго могли удержати ся, чи пак нарушило їх московське правительство. Українські повстання проти Московщини скінчили ся відомим поділом країни 1667 р. між Польщу й Московщину (Андрусівський договір), при чім землі по правім боці Дніпра (окрім Кііва) припали Польщі. Ся політична недоля Українців стала також фатальною для української церкви. В 1685 р. перервала ся безпосередня звязь межн Кіівом і Царгородом і українського митрополита підчинено московському патріархови. Ся залежність зміцнила ся тим більше, що московський патріархат упав жертвою реформ Петра Великого та зробив місце „Найсвятійшому Синодови“. З сею хвилею зникла автономія української церкви. Переносячи українське духовенство на північ і московське на полудне, найшла Росія найуспішнійший спосіб знищити найважніші обрядові й язикові окремішности української церкви тай усунути з неї національного духа. Ся церковна політика триває до нинішнього дня, хоч нецілком осягнула свою ціль. Дух сепаратизму, опертий на традиціях світлої мпнув-

* Про сю опозицію духовенства й частини війська писав апостольський нуцій П. Відоні з Варшави дня 3 марта 1651: „Минулого тижня насіла вістка, що Хмельницький з козаками та своїми прихильниками присягли на вірність великому московському князеві... та їх священники не хотіли зложити подібної присяги. Потім зайшло таке, що й більша частина тих самих козаків з деякими полководцями зробили подібне й заявили ся протвниками умови Хмельницького“ (Ватиканський архив). Пять літ пізніше, коли й українське духовенство мусіло погодити ся з долею, вразила дуже непрямно відомого хорватського апостола панславїзму, священка Юрія Крпжанчича, в часі його подорожі по Московщині, велика ненависть, яку завважав він серед українського православного духовенства проти Москалів: він радив російському правительству гостро поборювати українського духа.

шини та на свідомості власної переваги, жевріє все ще в релігійно-церковнім життю Українців і все готовий, коли на се дозволять політичні обставини, піднести прапор самостійности.*

III.

Церковна унія в українських землях.

В українських землях поза границями Росії проявила ся реакція проти названого уніту української православної церкви — відірваннем від кпівської митрополії та прилученнем до церковної унії з Римом так, що ідея унії могла зазначити ся в останнім десятиліттю XVII віку більшими успіхами ніж давнійше протягом одного століття. А втім унія не творила ніякої новости в українськім церковнім життю. Історія української церкви відрізняєть ся тим від інших грецьких церков, що вона все була найблизшою до Риму. Правда, на короткий час зближали ся й інші споріднені церкви, з впійкою московської, але в ніодної не діяло ся се так часто та з такими глибокими й далеко-сягаючими наслідками, як се було на Україні, не зважаючи на те, що сьогодні тільки яких шість мільонів Українців належать до католицької церкви в обох обрядах. І сей вислід спричинили особливі політичні обставини. Короткий огляд розвитку ідеї церковної унії в українських землях пояснить сей факт ближше.

Уже вище згадано, що українська церква, коли вона була ще одинокою й самовладною в східній Європі, не брала участі у відомім остаточнім розриві між римською і грецькою церквою коло половини XI століття, але щойно півстоліття пізнійше пішла за прикладом Візантії. Наслідком пересунення політичного центра з Кпїва до Галича й Володимира (Волинського) підлягла українська церква впливам

* Що російська державна церква не тішеть ся також у простого народу на Україні ніякою привязаністю, найкраще доказує се незвичайне поширення протестантської „штуцди“, прихильники якої лічать ся на мільони.

західного католицизму. З державного становища сприяли йому галицько-володимирські князі (напр. основник злученої галицько-володимирської держави, Роман Великий) і дозволили латинським конгрегаціям на вільний вступ і вільну діяльність у своїх краях. Коли на порозі XIII в. піднесено перший раз думку про загальну церковну унію й ся думка довгий час була змістом політики панського Престола, були дуже гарні вигляди, що українська церква приступить до злуки. Одначе передчасна смерть Романа й сороклітні внутрішні боротьби за його спадок перешкодили сій злуці. Правда, коротке підчиненне галицько-володимирського князівства Угорщині в XIII в. викорпстав Рим на те, щоб за підмогою угорського короля Андрея II заціпити унію, але вона не могла увінчатися повним успіхом з причин, про котрі годі тут говорити; все-таки ідея унії мала багато прихильників, навіть між вищим духовенством (одни український єпископ з Галичини брав участь у ліонському соборі 1245 р.). Щойно, коли Данило завів внутрішній лад у галицько-володимирській державі, можна було й церковну злуку оголосити загальною (1253). Розвіяли ся політичні надії, які привязувано до унії, а се, разом з політикою татарської держави, зверненою проти неї, спричинило по смерті Данила повільне ослабленне узлів. Сю шкоду могло надолужити заснованне окремої української митрополії в Галичі, що була незалежною від київського митрополита, котрий переніс ся до Московщини.

Протягом першої половини XIV століття тряпляли ся ще декілька разів сприяючі моменти, коли можна було повернути наново церковну злуку, але загальний занепад католицької церкви в тих часах, а головно упадок української галицько-володимирської держави та поділ її поміж Польщу й Литву впливали під снм оглядом дуже некорисно.

Історичний фаталізм хотів, що кожда держава, котра здобула власть над українськими землями по упадку їх державного життя, все ставила ся менше-більше неприхильно до ідеї церковної унії. Се відносить ся не тільки до східних

сусідів, але й до західних. Правда, діяло ся се з різних причин і в різній формі: перші бачили в схизматичнім православю придатне знарядде для своїх політичних цілей, а в унії небезпечне явище сепаратистичних змагань опанованих українських земель: противно західні сусіди вперто держали ся думки, що в їх політичнім інтересі лежить запобігти політичному сепаратизмови тим способом, що замість унії треба латинському обрядови допомогти зацанувати в зайнятих землях. У Поляків відобравав також ролю національній мотив; вони зробили з латинського обряду знарядде національної асиміляції. Наслідком того були вони принципіально неприхильні уніятській церкві, бо вона пособляла удержанню національної окремішности Українців; отже вони дивили ся раднійшим оком, коли Українці, наскільки вони zostали ся здалека від римо-католицизму, задержували своє давнє православє замість того, щоб приступити до унії. Сей погляд був міродатний для цілої церковної політики в Польщі, а з декількома виїмками й ще нині має повну силу.

Не зважаючи на труднощі, з якими мусіла бороти ся унія в границях польсько-литовської держави, знайшла її ідея пригожий фронт. Уже перші кроки відновленої з початком XV століття київської митрополії присвячено зближенню між римською та грецькою церквою (її участь на соборах 1415, 1439). Загальні причини безуспішности змагань до унії в тих часах відомі. Упадок Царгороду й після того ворожа до унії політика османської держави з одного боку, а мало відрадний розвиток римської церкви перед реформацією з другого — пояснюють достаточню, в звязку зі згаданими вище пануючими в Польщі політичними обставинами й тенденціями, некорисний вислід. Дійсний успіх могла означити наслідком того тільки московська церква, котра від 1458 р. поводила ся яко права наслідниця грецького православя, що попало тепер у неволю, й котра уважала українську православну церкву, що лишила ся в дальшім союзі з Царгородом, за напів-сретичну, яну треба навернути.

Відродження католицької церкви в XVI віці мусіло також видвигнути на денне світло питання привернення унії в українських землях. Результатом була берестейська унія 1596 р., саме в часі, коли московська церква через утворення власного патріархату значно збільшила своє значіння на Сході.

Берестейська унія була ділом українського духовенства та римського Престола, що мав тоді в єзуїтськiм ордені знаменитих борців за ідею унії. Члени згаданого ордену в польських і литовських провінціях були тоді по більшій частині заграничного походження (головно Німці) та щойно пізнійше взяло в них верх упередження до унії, з яким відносило ся до неї польське духовенство. Навіть тодішній польський король з шведського дому, Жигмонт Ваза, одушевляв ся сею справою.

Як кожда новість у церковнім життю загалом, викликала, що правда, й берестейська унія опозицію в населення. Мотиви, які тут ділали, були дуже ріжнородні, почасти духового, почасти соціально-політичного характеру. Українська шляхта, вчасті також міщанство бачили в унії, не без впливу протестантизму, зменшення деяких своїх користей, тим більше, що приступлення до унії не повело за собою сподіваної поправи положення церков та її вірних. Наслідком того прийшло в українській суспільности до розлому. Між католицизмом і православем мусіла закінити боротьба, вислід якої в користь унії був поза всяким сумнівом.

Треба зазначити, що православної опозиції одної частини української суспільности не можна виводити з привіципальних симпатій до московської церкви та з якихось змагань злучити ся з нею. Крім деякої сили старинного передання та сумного досвіду зазначеної вище безкорисности зміни релігії ділало тут тільки переконання, мильність якого щойно пізнійше пізнано ближше, а саме, що церковна унія се тільки винайдений Поляками спосіб перевести українське населення на латинство та слідом за тим на польськість і здушити всякий український національно-політичний рух.

Найкращий доказ того, що провідники опозиції не мали нічого спільного з московфільством, маємо в тім, що ся українська особистість, котра заповдіяла найбільше шкоди унії, запорозький гетьман Петро Конашевич, був завзятим ворогом Московщини. Він використав критичний час польської республіки 1620 р. й за успішну поміч, яку він дав проти Турків, був у силі повернути вимерлу вже православну єрархію й натхнути тим робом ще в передостанній момент українське православє оживляючим духом. Сумнівність його патріотичної заслуги, задля чого його високо виславляно, пізнали пізнійше його наслідники, на жаль у часі, коли зробленої помилки вже не можна було направити, бо велику часть Українців видано в 1654 р. впливам московської церкви.*

Відновлену Конашевичем православну церкву піддано основній реформі й саме зовсім не в консервативнім, византійським чи то московським дусі, але в напрямі, обранім уже перед століттями, щоб вона могла присвоїти собі всі засоби духової й культурної переваги католицької церкви (заснованне православної академії в Києві на французький зразок з латинською викладовою мовою — митрополитом Петром Могилою). Заходи в сїм напрямі дали такі гарні овочі, що деякі чужинці могли дивувати ся високому ступеневі культури Українців у половині XVII століття. Та цвітучий стан на жаль не тривав довго.

Прилученє України до Московщини та її поділ, який затім наступив, були, як відомо, тяжким ударом для української православної церкви: її автономія щезла зовсім у східних частинах країни. Та в західній Україні побідила ідея унії на цілій лінії, бо вже в часі прилучення України до Московщини прийшли до думки, що в сїм тяжкім поло-

* Хоч усе-таки в історії українських церков (як православної, так і греко-католицької) під польським пануванням не можна заперечити тут і там відокремленої московфільської риси, треба шукати пояснення сього явища виключно в політичних обставинах українського народу, в тяжкій боротьбі з польсьбістю.

женню все-таки було б кориснішим зближенне до Риму. Так являється XVIII вік добою майже неподільного панування унії в українських землях на правім боці Дніпра. Та на нещастє мали в Польщі згадані вже принципи в трактуванні української церкви все ще своє значінє. Правно-політичне становище уніятів супроти держави і становище греко-католицького духовенства супроти латинського клиру не поліпшило ся ні трошки, але навіть погіршило ся під деяким оглядом. Наслідком того був рівень освіти духовенства нижчий, ніж у цвітучій добі українського зреформованого православ'я в XVII столітті. Такий стан тривав аж до упадку польської державности. Як можна було сподівати ся, виступили яскраво наслідки довголітнього понижування й утнітання української уніятської церкви в Польщі, тим більше, що Поляки навіть по поділах своєї держави не хотіли занехати свого дотеперішнього поступовання супротив унії, протинно — сподівали ся, що наслідком політики російського правительства винищування унії значно більша частина греко-католиків перейде на латинський обряд ніж на православє. Бо-ж се доказаний факт, що до успіху жорстокого навертання греко-католицьких Українців у Росії при кінці XVIII та з початку XIX століття причинило ся в високім ступні польське духовенство під своїм архієпископом Сестшенцевичем. Чи-ж дивниця, що уніятська українська церква, позбавлена всякої політичної підпори, протягом кількох десятиліть упала жертвою російської державної церкви, в котрій знаходила ся вже зрештою значна частина українського народу. Численні останки уніятів і сильні симпатії до унії не зникли одначе до нинішнього дня.

Тільки в Галичині, що дістала ся до Австрії, цїнило австрійське правительство унію, як треба, й підперло її так, що вона могла заповісти в короткім часі й видати гарні плоди, хоч усе ще мали силу перейняті по давній Польщі переувди й міри супротив унії та навіть здобули деяку перевагу, витискаючи поволі австрійську державну ідею з Га-

личини. Одначе вони вже не мають сили, бодай доки не повалено принципів теперішньої політичної системи, наробити стільки шкоди католицькій ідеї, як мала ся справа в інших частинах України. Противно, треба сподівати ся, що справедливе трактування галицької унійської церкви зробить її видатним розсадником ідеї унії на Сході. Вартість церковної унії в боротьбі з російською перемогою найліпше навчило ся цінити саме російське правительство, бо не терпить греко-католицького віроісповідання та стараєть ся підкопати його навіть поза границею Росії. І хоч Европа присвятила стільки уваги російському трактуванню греко-католицької церкви в Галичній в часі інвазії 1914—15 рр., Росія знає, що й чому вона робить. *Ab hoste discite!* (Вчіть ся від ворога!).

IV.

Римо-католицька церква на українських землях.

На окрему коротку згадку заслугоє римо-католицька церква (латинський обряд) в українських землях. Уже підчеркиєно, що ще в часах державної незалежності України католицька церква тішила ся вільним вступом і свободою виконування свого обряду. Не тільки були там католицькі громади, церкви й монастирі, але також зорганізовані церковні провінції з власними єпископами. Отже треба підчеркнути, що вже перед здобуттем українських земель Польщею були в них добрі задатки української церкви латинського обряду. Навіть треба прийняти, що при дальшій істнованню політичної самостійности України була-б діждала ся щойно названа церква особливого розцвіту, може навіть була-б осягнула з часом перевагу. Політичний занепад України мав також під сям оглядом фатальні наслідки. З легко зрозумілих причин зідентифіковано католицтво з політичним пануванням і національним гнетом. Практичне життя дало сьому поглядови безліч доказів, що приналежні до римо-католицького

віроісповідання, чи вони Українці з роду, чи заходжі чужинці — Німці, Італійці, Мадяри, — стали національно-свідомими Поляками або бодай були зрядом національної польської політики супротив Українців. Так положено за-пору на шляху поступу римо-католицької церкви на Схід. Не зважаючи на те, числить римо-католицька церква в українських землях коло 2 мільони душ українського походження й мови; неукраїнські віроісповідники сеї церкви творять значну меншість. Якби се віроісповідання стратило на будуще польський національно-політичний характер, неоправданий ні фактично ні історично, то воно зараз могло-б прийняти свою давно перервану ролю й успішно її продовжати. Бо-ж се одна з найвизначніших прикмет римо-католицької церкви, що вона, не тратячи своєї чудової одноцільности, все приноровляєть ся до етнографічних обставин, тим більше до народньої мови. Може одномуку виїмку під сим оглядом практикуєть ся на шкоду католицизму в українських і сусідніх білоруських околицях, де дотичні народні мови прогнано з костела, щоб тим лекше дальше плекати й поширювати безглузду думку про ідентичність католицтва з польськістю для деяких національно-політичних цілей.* Литовці змогли вже вибороти деяке признание для своєї рідної мови. Реформа в сїм напрямі на українських землях стала вже необхідною в інтересі католицької церкви.

* Принципи польської церковної політики цілком подібні до принципів російської церковної політики; одна й друга руководять ся виключно національно-державно-політичними міркуваннями. Як Москалі твердо держать ся принципу: все, що православне, се московське, або мусить стати московським, а що не є московським, можна так само змосковшити; — так і Поляки заявляють: все, що римо-католицьке, се польське й не може бути инакшим, инші віроісповідання повинні бути так само добре польськими. З сеї причини обидва буцим - то вороги годять ся в своїй неприхильности до церковної унії на українським (і білоруським) ґрунті, який уважають сильною експанзійною областю й де вони зовсім природно попадають час до часу в конфлікт з собою; бо церковна унія сиряс національній і культурній самостійности й забезпечує її перед денационалізаційними змаганнями зі Сходу й Заходу. Нейтральний погляд про се можна знайти у Аврелія Пальмієрі О. С. А. (Російська церква, Флоренція, 1903).

З повищого представлення справи можна поробити отей висновки:

1. Погляд про одноцільність російської церкви не оправданій ні з історичного, ні з теперішнього становища; противно, названа церква се розмірно ново-утвореній конгломерат відмінних церковно-культурних одиниць.

2. Російська держава не держить ся віроісповідною спільністю її підданих, навпаки, ся будім-то неподільна одноцільність вже розложеного в своїй середній та спорохнавілого релігійно-церковного життя має свою підставу тільки в державній силі й удержуєть ся нею.

3. Ся держава злучила в собі крім греко-орієнтальних народностей також цілий ряд римо-католицьких і магомеданських та привязала їх усіх до держави тимп самими узлами, „непоборність“ яких так само сильна, як „непоборність“ російської військової сили.

4. Отже російська церква нероздільно звязана з істнуванням російської держави та не є в силі її пережити.

5. Зокрема вирванне України з звязку російської державної церкви та заснування окремої української національної церкви, яка шукала-б знову злучи з заходом, не натрапило-б на більші перешкоди, ніж се було з так багато иншими східними церквами (румунською, болгарською, сербською і т. д.), а не то що з грецькою церквою, незалежною від царгородського патріярха. Такій перебіг справи є саме конечною передумовою для будучого розвитку й поширення католицизму на Сході.

6. Тісні взаємини, які існують у Росії між державою і церквою, вимагають, аби в міру того, як відірветь ся від російської держави поодинокі області, не тільки пороблено звичайні міри щодо управи ними, але й розумно та свідомо ціли управильнено церковні відносини.

7. Що торкасть ся земель, які центральні держави вже здобули й держать спльно в своїх руках, без огляду на те, в яким обсягу забезпечить їх мир, треба повивавати такі розпорядки:

а) Зараз відновити уніятеьку, греко-католицьку церкву та зорганізувати її з колишніх уніятів, що знайшли прпстановище в латинськiм обряді або були приневолені перейти на православє. Сю задачу можна розвизати без тpуду при помочи греко-католицького клпру в Галлчпні, так само Васпліяньського чпну. Щоб піднести повагу унії на Сході, було-б дуже порадно приступити негайно до заснованнє греко-католицького патріярхату з осідком у Львові.

б) Треба без ваганнє подбати про задоволеннє релігійних потрєб решти православного населеннє, щоб усунути в неї переконаннє, що таке задоволеннє можливе тільки в рамках російськoї державної церкви. Наскільки показало ся-б невiдповiдним ужити православного духовенства, що тут і там позістало ся, стоїть до розпорядимости для сеї цілі значне число кандидатів з рядів патріотичного православного духовенства українськoї мови на Буковині. Притім було-б дуже вказаним довести до іменованнє при царгородськiм патріярху окремого українськoго екзарха, по можности з титулом київськoго митрополита.

в) Римо-католицьке населеннє зайнятих українських земель у випадку, якби не визволено українських земель аж по Дніпро, треба відобрати з звязку моголівськoї митрополії, чи то житомирськoго єпископства, замісь того заснувати окреме римо-католицьке єпископство українськoго характеру в Володимирі Волинськiм або Луцьку й підчпнити його разом із подібно переорганізованим холмськiм єпископством римо-католицькiй митрополії у Львові, як що неможливо утворити нової самостійної українськoї митрополії римо-католицькoго обряду.

Доброго результату з таких усяких мiр можна-б ждати тільки з одним застереженнєм: коли зайнятих земель не прилучить ся під ніякою умовою до Польщі.

В книгарні
Наукового Товариства ім. Шевченка
у Львові (Ринок 10)

можна дістати м. ин. ще отєї розвідки того самого автора
з обсягу української історії:

Володимир Антонович і його заслуги на полі
історичної науки.

Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину.

Один момент під Зборовом.

Weltpolitische Bedeutung Galiziens.

Матеріяли до історії Галичини I—III.

Причинки до історії Мазенищани.

Словацький висланик на Україні 1709 р.

Угорщина і Польща на поч. XVIII в.

Листи Петра В. до А. Сінявського.

Видання Союзу визволення України.

І. По українськи:

- 1— 2. Тарас Шевченко. Кобзарь. Вибір поезій. Випуск I і II. Відень 1914—15. Ціна кожного вип. брош. 1 кор., в оправі 1 кор. 40 сот.
3. В. Дорошенко. Шістоста літ української політичної думки. Короткий огляд. Відень. 1914, Ціна 10 сот. (Вячеряне).
4. Букварь (для полонених Українців). Царгород, 1914. З друкарні Союзу. Ціна 4 сот.
5. Відомости про російську Україну. (Січовим Стрільцям), Царгород, 1915. З друкарні Союзу. Ціна 15 сот.
6. Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України. Царгород, 1915. Ціна 50 сот.
7. Б. Заклинський, Що треба знати кожному Українцеві? З малюнками. Відень. 1915. Ціна 20 сот.
8. Др. Вол. Левичкий. Як живеть ся українському народови в Австрії. Відень, 1915. Ціна 20 сот.
9. { Б. Лепкий. Чим жива українська література? | Відень, 1915.
{ В. Сімович. Короткий огляд укр. літератури. | Ціна 20 сот.
10. Сім пісень. Гостинець для українських воєнків. Відень, 1915. З малюнками і нотами. Ціна 20 сот.
11. Др. В. Старосольський. Національний і соціальний момент в українській історії. Відень, 1915. Ціна 10 сот.
12. В. Темницький. Українські Січові Стрільці. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
13. Холмщина. Короткий нарис. Львів, 1915. Ціна 30 сот.
14. Др. А. Цегельський. З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень. 1915. Ціна 20 сот.
15. Др. А. Цегельський. Самостійна Україна. Звідки взяли ся і що значагь назви „Русь“ і „Україна“. З картою України. Відень. 1915. Ціна 30 сот.
16. Т. Шевченко. Великий Лях. З передмовою й полещеннями д-ра В. Сімовича. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
17. Др. Б. Барвінський. Звідки пішло імя „Україна“? Відень, 1916. Ціна 20 сот.
18. Краснов. Що тепер дієть ся в Росії? Відень, 1916. Ціна 10 сот.
19. Др. М. Лозинський. Галичина в життю України. Відень, 1916. Ціна 60 сот.
- 20—22. Українські колядки. Вид. 3. Відень, 1916. Ціна 20 сот.
23. На переломі. Памяткова книжка і Календарь Союзу визволення України на 1916 рік. Відень, 1916. З численими малюнками. Ціна 1 кор. 50 сот.
24. М. Возняк. Наша рідна мога. (З портретами). Відень, 1916. Ціна 10 сот.
25. Проф. др. І. Шишманов. Роля України в болгарськїм відродженню. (Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби). Відень, 1916. Ціна 20 сот.
26. Проф. др. Ст. Томашівський. Церковний бік української справи.

Друкують ся:

27. О. Кириленко. Українці в Америці.
28. Др. І. Крип'якевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З численними малюнками.
29. Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія.
30. Бол. Дорошенко. Українство в Росії. Короткий нарис новітнього українського руху. (З портретами).
31. Др. О. Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З численними малюнками.
32. Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини.
33. Галицько-володимирське князівство. Короткий історичний нарис.
34. З полону. Збірник поезій полонених Українців.
й інші.

II. По німецьки:

1. Prof. M. Hruschewskyj. Ein Überblick der Geschichte der Ukraina (короткий огляд історії України). Відень, 1914. (Вичерпане).
2. Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in ihrer historischen Entwicklung. (Українська справа в її історичнім розвитку). Відень, 1915. Ціна 50 сот.
3. G. Kleinow. Das Problem der Ukraina. (Українська проблема — про умови самостійної укр. держави). Відень, 1915. Ціна 20 сот.
4. Der Krieg, die Ukraina und die Balkanstaaten. Відень, 1915. Зміст: Др. Л. Цегельський, Як Росія „визволяла“ Україну; його ж нариси: Україна й Болгари, Україна й Туреччина; відозва Союзу визволення України до балканських народів і до громадської думки Європи; Платформа Союзу. Ціна 40 сот.
5. Hofrat Dr. I. Puluj. Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung. (Україна і її міжнародне політичне значіння). Відень, 1915. Ціна 80 сот.
6. Die Ukraine und der Krieg. Denkschrift des Bundes zur Befreiung der Ukraina. (Україна і війна. Пропагандне письмо Союзу влзв. України). Мюнхен, 1915. (Вичерпане).
7. Dr. St. Rudnyzkyj. Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinfassliche Landeskunde. (Україна. Край і народ. Загально-доступна географія України). Відень, 1916, ст. VIII + 416 + VI + 6 карт + 40 малюнків. Ціна брош. 10 кор., в гарній сшій оправі з золотими витисками 12 кор..

Друкують ся:

- 8-9. Prof. M. Hruschewskyj. Geschichte der Ukraina. (Історія України). Частина I-a. Від початків історії України до Козаччини. Львів, 1916, ст. VII + 224. Част. II. Від Козаччини до нашого часу. Відень, 1916 (го-туєть ся до друку).
10. Dr. E. Lewickyj. Galizien. (Галичина. Історичний огляд).
11. Українці під оглядом історичним, етнографічним і антропологічним. Переклад розвідок М. Костомарова, В. Антоновича і Хв. Вовка з передмовою і примітками радника двору О. Барвінського.

III. По німецьки і українськи:

Україна. Край і народ. 19 образків з німецької книжки „Україна“ д-ра С. Рудницького. Титуловий рисунок п. Оленя Кульчицької. Відень, 1916. Ціна 2 кор.

IV. По болгарськи:

1. М. Хрушевски. Прегледь на украинската история. Софія, 1911. З картою України. (Вичериане).
2. Др. Л. Цехелски. Не освободителница, а потисница на народитѣ. (Какъ Русия „освобождава“ Украина). Софія, 1911. З картою України. В додатку до брошури подані відозви Союзу визв. України до громадської думки Європи, до болгарського народу та Платформа Союзу. Ціна 50 сот.
3. Др. Л. Цехелски. Украинството нѣмка шитрига ли е? Отговоръ на русофильтѣ: Я Романчукъ и дръ Н. Бобчевъ. Софія, 1915. Ціна 1 К 40 сот.

V. По італійськи:

S. Rudnizkyj. L'Ucraina e gli Ucraini. (Україна і Українці). Рим, 1914. З картою України. Ціна 50 сот. (Вичериане).

VI. По румунськи:

Rusia Ţaristă — asupritoarea popoarelor. Парська Росія — гнобителька народів. Букарешт, 1914. З картою України. Зміст: З. Арборе, Український народ (замість передмови); Др. А. Цегельський. Не освободителька, а гнобителька народів; До громадської думки Європи, Платформа Союзу й його відозва до румунського народу. Ціна 50 сот.

VII. По турецьки:

Україна, Росія й Туреччина. Збірник статей. З картою України. Царгород, 1915. Зміст: 1. Передмова від видавців, 2. Др. А. Цегельський — Україна й Туреччина, 3. Проф. М. Грушевський — Короткий огляд української історії, 4. В. Дорошенко — Політичні партії на російській Україні, 5. М. Меленевський — Культурна праця Українців, 6. А. Жук — Російська Україна в числах, 7. Відозва Союзу до турецького народу, 8. Відозва його „До громадської думки Європи“, 9. Платформа Союзу. Ціна 1 кор.

VIII. По чеськи:

H. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. Прага, 1915. З картою України. Ціна 1 кор.

IX. По шведськи:

Dr. L. Csehelskyj. Ukraina sveriges bortglömda bundsförvant. (Україна, колишня шведська союзниця). Стокгольм, 1915. Ціна 50 сот.

X. По хорватськи:

V. Choma-Dowski. Ukrajina i Ukrajinci. Zagreb, 1916. З картою України. Ціна 1 кор.

